

УДК 378.013.3

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗРОБКИ МОДЕЛІ ФАХІВЦЯ

Зінченко В.О.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗРОБКИ МОДЕЛІ ФАХІВЦЯ

Зінченко В.О.

У статті розглянуто еволюцію підходів науковців до проблем розробки моделей фахівця, сутність та складники цих моделей, а також їх вплив на зміст й організацію процесу професійної підготовки фахівців.

Ключові слова: модель фахівця, модель діяльності, модель підготовки, модель фахівця-випускника, професіограма, психограма.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗРАБОТКИ МОДЕЛИ СПЕЦИАЛИСТА

Зинченко В.О.

В статье рассмотрена эволюция подходов ученых к проблеме разработки модели специалиста, сущность и составляющие этих моделей, влияние на содержание и организацию процесса профессиональной подготовки специалистов.

Ключевые слова: модель специалиста, модель деятельности, модель подготовки, модель специалиста-выпускника, профессиограмма, психограмма.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF MODELS OF SPECIALIST

Zinchenko V.O.

The article describes the evolution of the approaches of scientists to the problem of model development specialist, the nature and components of these models, the impact on content and organization of professional training.

Keywords: model of specialist business model, training model, a model professionala graduate, profессиogram, psyhogram.

Постановка проблеми. Починаючи з середини ХХ століття у вітчизняній та зарубіжній педагогіці накопичено достатній досвід розробки різних моделей, що використовуються з метою формування уявлення про суть професійної діяльності фахівця, а також проектування процесу його підготовки.

Отже, перед науковцями було поставлене завдання дослідити ті загальні вимоги, які висуваються до фахівця та відповідним чином вдосконалити процес професійної підготовки у ВНЗ. Передбачалося, що розуміння вимог до фахівця через дослідження його діяльності дасть можливість вищій школі здійснювати підготовку з орієнтуванням на випереджуючий розвиток суспільного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській та російській педагогіці дослідження в цій галузі пов'язані з іменами В. Анісімова, С. Батищева, Е. Зеєра, Є. Климова, Н. Кузьміної, А. Маркової, Н. Селезньової, Н. Талізної, В. Шадрикова та інших науковців, якими накопичений значний та різноманітний матеріал стосовно принципів та способів формування моделей фахівця. Безумовно, сучасні підходи до створення моделей фахівця значно відрізняються від тих поглядів, що панували, наприклад у 70-ті роки ХХ століття. Проте, із нашого погляду, саме дослідження проблем розробки моделей підготовки фахівця, напрямків їх удосконалення дає можливість визначити базові принципи, методи й засоби створення моделі майбутнього фахівця, що забезпечить на сучасному етапі їх відповідність потребам суспільства та економіки.

Метою статті є дослідження етапів розробки моделей підготовки фахівця.

Виклад основного матеріалу. На початку 70-х років ХХ століття перед системою вищої освіти постало завдання підготовки фахівця, який може досить швидко адаптуватися у професійному середовищі та вести продуктивну діяльність у певній галузі. Тоді, як і сьогодні, гостро відчувався розрив між процесом підготовки фахівців та тими вимогами, що висувалися практикою на робочому місця випускнику ВНЗ. Керівниками підприємств та галузей відзначалися тривалі строки адаптації випускників, низька ефективність їхньої роботи, необхідність перенавчання безпосередньо на робочому місці.

Окреслені завдання швидко викликали зростання наукових доробок, що відображали концептуальний, методичний та організаційний пошук науковців у колі означеної проблеми. Тоді ж були визначені ті питання, що й досі розробляються й вдосконалюються.

Робота науковців була спрямована на створення моделей фахівців різних профілів завдяки дослідженню шляхів розвитку відповідної галузі діяльності та, власне, опису тих завдань і проблем, що постають перед фахівцем. З'ясування всіх сторін діяльності фахівців дозволило перейти до перебудови роботи ВНЗ. У цей час модель фахівця розуміється як образ, еталон, ідеал фахівця, що має бути реалізований у підготовці ВНЗ для того, щоб випускник відповідав сучасним вимогам. Із погляду І. Сігова, модель фахівця – це образ професіонала, яким він має бути, виражений визначеною документацією [1]. Інші дослідники в цей період виходять з того, що модель фахівця слід розглядати як норму, еталон суспільних вимог до його кваліфікації: що фахівець повинен робити, чим володіти, про що мати чітке уявлення, з чим повинен бути знайомий тощо [2].

Розмаїття уявлень науковців про модель фахівця, її зміст, структуру та елементи, можливо поділити на дві групи. Перша група поглядів будує модель на базі аналізу діяльності фахівців визначеного профілю – модель діяльності. Друга група уявлень про побудову моделей пов'язана з перетворенням навчального процесу професійної підготовки фахівців – модель підготовки.

Зазначимо, що такий розподіл моделей за групами пов'язаний, насамперед, із різницею цілей їх створення. Модель діяльності орієнтована на вивчення сфери діяльності випускників цього профілю, на опис умов їхньої праці, необхідних знань та умінь, навичок та якостей. Друга модель відображає внутрішні, вузівські вимоги до підготовки фахівця, що зосереджені не тільки у схемі навчального плану, а й переважно у сукупності навчальних завдань та шляхів їх розв'язання.

Проте, як зазначає О. Смирнова, для наукового обґрунтування перетворень навчального процесу у ВНЗ необхідно мати цілісний опис діяльності як джерела інформації для процесу підготовки. Тобто необхідна модель, що буде служити інструментом зворотного

зв'язку між ВНЗ та сферою праці, й забезпечить їх взаємодію та орієнтацію, тому модель фахівця (як модель його діяльності) є описовим аналогом діяльності, де у формалізованих конструкціях та аналітичних інтерпретованих текстах відображені її найважливіші характеристики [3].

Модель діяльності безперечно є прикладним дослідженням, оскільки обумовлена заздалегідь визначеною метою та орієнтована на практичне застосування результатів, тому створення моделі діяльності повинно здійснюватися на комплексному, міждисциплінарному підході, що забезпечує дослідження діяльності фахівця як цілісної системи.

Відзначимо також, що саме в цей час виникає розуміння, що одних тільки знань, навичок та умінь для підготовки висококваліфікованих фахівців недостатньо. Необхідно дослідити ті якості, властивості, особливості, що забезпечують їхню успішну професійну діяльність. Чисельні публікації 70-х років ХХ століття вказують, що саме визначення переліку професійно важливих якостей особистості повинно стати основою для оновлення змісту навчання й виховання у ВНЗ. Дослідження професійних якостей фахівців знайшло відображення у створенні різноманітних психограм – опису психологічних якостей фахівців, бажаних для ефективного виконання професійної діяльності.

Створення моделі діяльності поступово веде до розуміння, що, по-перше, опис діяльності не дає відповідь, яким чином здійснювати підготовку фахівців, а, по-друге, що суть діяльності фахівця повинна служити підґрунтям перебудови навчально-виховного процесу у ВНЗ. Для застосування моделі діяльності в навчальному процесі, як вважає О. Смирнова, необхідно вичленити структурні компоненти цієї діяльності – проблеми, що вирішує фахівець на практиці; знання, що він застосовує; типи діяльності, види робіт, функції, що здійснює фахівець у виробничому процесі; уміння й навички, необхідні для роботи [3]. Це надасть можливість розробити спеціальний комплекс (модель підготовки), у якому знаходять своє відображення всі сторони діяльності ВНЗ. Тобто модель діяльності – це вихідний документ для пошуку викладачами необхідних елементів технології підготовки фахівців.

На цьому етапі розробки моделей підготовки фахівців було визначено необхідність аналізу знань та умінь на різних рівнях: від загальнотеоретичних блоків до конкретних курсів та дисциплін, що надавало б можливість фахівцеві бачити будь-яку професійну проблему більш широко, на межі з іншими галузями знань. Також у моделях підготовки було представлено соціальні й психологічні параметри, що відображали світоглядні характеристики фахівця, значущі соціальні та професійні якості, що забезпечувало вирішення важливих проблем суспільства та можливість продуктивно взаємодіяти у професійній діяльності з іншими членами колективу.

Зокрема, при створенні моделей фахівців (особливо моделей діяльності), зрозуміло, що така модель має бути прогностичною, тобто не тільки фіксувати сучасний стан діяльності фахівця, а містити інформацію про майбутню її форму. Як зазначав С. Лебедєв, це надасть можливість забезпечити випереджуючу підготовку фахівців у ВНЗ [4].

Не зважаючи на відмінність підходів до створення моделей діяльності та моделей підготовки, вони мають багато загального. Усі дослідники при розв'язанні проблеми розробки моделей фахівця виходили з того, що вищий навчальний заклад повинен мати деякий зразок, у якому відображаються вимоги практики й перспективи підготовки фахівців. Було визначено, що модель фахівця повинна мати вигляд розгорнутого документа, де сформовано вимоги до знань випускників, їх навичок, умінь, психологічних і моральних якостей, що забезпечить наступну ефективну діяльність у всіх сферах народного господарства країни. У працях Н. Пантіної, В. Анісімова та інших науковців модель особистості фахівця розглядається як взаємозв'язок двох блоків – моделі фахівця (діяльності) та моделі процесу його підготовки.

Отже, на першому етапі створення моделей фахівця науковцями була вирішена низка завдань: розроблена технологія створення моделей та визначені шляхи вдосконалення змісту навчально-виховного процесу підготовки фахівців у ВНЗ. Побудова моделі фахівця передбачала встановлення його функціональної сутності, широти професійного профілю, професіографічних характеристик, оцінок і прогнозів розвитку діяльності на перспективу та створення схеми навчальних

дисциплін. Перший етап заклав основи широких науково-практичних розробок для формування моделей фахівців різних профілів і вдосконалення підготовки фахівців у ВНЗ.

На другому етапі створення моделей фахівців у 80-ті роки ХХ століття відбувався процес цілеспрямованого та формалізованого впровадження отриманих результатів у практику підготовки фахівців. У зв'язку зі значними змінами на ринку праці виникла необхідність достатньо швидко створити вимоги до професійного обліку фахівців різних спеціальностей. Представниками різних сфер виробництва було розроблено професійно-кваліфікаційні моделі різних посад (перш за все керівних), в яких описана діяльність фахівця, зафіксований перелік посадових обов'язків із визначенням ступеня участі в їх виконанні та міри відповідальності кожного робітника; визначено рівень освіти, обсяг знань та навичок, особистісні якості. Тобто відбувся перехід до масового, поточного, стандартизованого створення моделей фахівців, що набули вигляду кваліфікаційних характеристик.

Розробка й упровадження у практику кваліфікаційних характеристик різних спеціальностей призводить до необхідності уніфікації та стандартизації значної кількості елементів і механізмів вищої школи. З одного боку, це необхідна вимога управління навчально-виховним процесом підготовки фахівців, з іншого боку, це унеможливує різноманітні індивідуальні форми підготовки фахівців, що є основою їх професійного й особистісного розвитку.

Сьогодні науковцями починається критичне осмислення впровадження кваліфікаційних характеристик у практику управління вищою школою. Зазначалось, що зведення моделі підготовки до простого набору знань і навичок, а моделі діяльності – до набору дій та об'єктів, викреслює такий важливий елемент підготовки фахівців, як надання студентам цілісного уявлення про майбутню діяльність, відміння логіку будь-якої професійної освіти та логіку професійної діяльності [5; 6]. Фактично це свідчить про несвоєчасність виводу моделей фахівця у практику, як роботи ВНЗ, так і підприємств.

Необхідно зазначити, що саме в цей період ведеться ґрунтовна розробка О. Івановою, В. Калинько, Н. Мінаєвою та іншими науковцями професіограм та психограм як компонентів моделі фахівця. Результати

створення обґрунтованого переліку професійно важливих якостей та вимог професійної діяльності фахівців дали змогу визначити ті елементи й етапи навчального процесу (особливо практик та стажування), які дозволяють сформулювати й розвинути відповідні якості фахівця, забезпечити можливість випускнику успішно реалізувати себе у професійній діяльності. Важливе значення в цьому контексті мають роботи Н. Талізної, яка вважала, що проблема моделі фахівця є ключовою для визначення змісту навчальних планів і програм. Опис моделі фахівця дослідницею здійснено через виділення типових завдань, які має вирішувати майбутній фахівець [7].

Наприкінці 80-х років ХХ століття уточнюється поняття моделі фахівця – випускника ВНЗ, яка розглядається як еталон фахівця, який впливає на зміст освіти, повинен бути отриманий у результаті навчально-виховного процесу й до отримання якого необхідно налаштувати всю діяльність ВНЗ. Саме таке визначення моделі фахівця надавало можливість створити спеціальну детально розроблену систему підготовки у ВНЗ; цілеспрямовано, заздалегідь сконструювати навчальний процес та ув'язати всі його елементи. Сучасними науковцями відзначається, що формування моделі фахівця на системно-діяльнісній методології не тільки дало можливість оновити вищу школу, але й стало основою сучасних досліджень проблем якісної підготовки фахівців, що ми часто асоціюємо з використанням зарубіжних парадигм.

Третій етап створення моделі фахівця відобразив усі ті зміни, що відбулися у суспільстві, науці й техніці. Нові вимоги ринку праці до фахівців поставили перед вищою школою завдання не тільки надати особистості професію, але й наділити її можливістю до здійснення постійного професійного зростання, оновлення, розширення світогляду. Тобто у процесі професійного навчання у ВНЗ стало важливим створити підґрунтя для освіти упродовж всього життя. Тому дослідження проблем розробки моделей фахівці активно ведуться у психології праці та педагогії вищої школи.

У практичній педагогії розробляється концепція професіоналізації, у якій модель фахівця розглядається як відображення обсягу й структури професійних та соціально-психологічних якостей, знань, умінь, що в сукупності дають узагальнену характеристику фахівця

як члена суспільства. Значний внесок у концепцію професіоналізації вносять Б. Ананьєв, В. Бодров, Є. Зеєр, Е. Климов, Т. Кудрявцев, Н. Кузьмина, А. Маркова, К. Платонов, В. Шадриков та інші науковці. Науковцями досліджуються питання формування перед студентами кінцевих цілей навчання; процесу репродуктивного засвоєння професійних знань, навичок та умінь; переходу від навчально-пізнавальної до навчально-професійної діяльності; формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця; створення різних моделей професіоналів на основі професіограм тощо. Загальною тенденцією досліджень науковців є визначення головної мети професійного навчання – проектування процесу розвитку особистості фахівця, який ефективно здійснює трудову діяльність й самореалізує себе у професії.

У галузі педагогіки вищої школи модель фахівця – випускника ВНЗ розглядається як чіткий, детальний, науково обґрунтований комплекс мінімуму позитивних якостей особистості освіченого професіоналу, яким повинен володіти кожний випускник [8]. Фактично модель фахівця-випускника втілює об'єктивні вимоги до його підготовленості, а відповідність їй випускника – необхідна вимога його успіху у професійній діяльності.

У моделі фахівця-випускника виділені психологічна та педагогічна моделі професіоналізму. Основу першої складають загальні характеристики цивілізованої особистості, її властивості та якості, які відповідають цілям, завданням і принципам освіти. Педагогічна модель містить професійну спрямованість (соціально-професійні погляди, цінності, потреби, інтереси, настанови, мотиви), морально-психологічну підготовленість (моральні знання, впевнення, якості) та професійно-ділову підготовленість (професійні знання, навички, уміння, здібності).

В. Сластьонін розглядає модель фахівця-випускника ВНЗ з точки зору професійно-трудової соціалізації, а професійну підготовку, як процес оволодіння майбутнім фахівцем необхідної суми знань, умінь і навичок, метою й результатом якого є фахівець, підготовлений до професійної діяльності [9].

Продовжує свої дослідження Н. Тализіна, яка разом зі своїми прихильниками розробляє модель підготовки майбутнього фахівця на підставі визначення й опису трьох рівнів завдань, які мають вирішувати,

по-перше, усі фахівці незалежно від професії та країни проживання, по-друге, відповідно до стратегічних завдань розвитку країни, по-третє, власних професійних завдань [7]. Відповідно до цього будується прогностична модель діяльності фахівця, в якій враховуються можливі тенденції змін у професійній діяльності. Розробка такої моделі дозволяє уточнювати цілі підготовки фахівців, коригувати навчальні плани й програми, обирати методи й засоби навчання, способи організації навчального процесу, підвищувати ефективність професійної підготовки студентів. Фактично сьогодні ця модель складає основу освітньої програми визначеного рівня професійної освіти та визначеної спеціалізації.

Значний інтерес мають розробки Г. Матушанського та О. Фролова, які прийшли до висновку, що модель діяльності, професіограма, психограма й кваліфікаційна характеристика відносяться до моделі професійної діяльності, а модель підготовки фахівця складається з мінімальної освітньої програми та державного освітнього стандарту. У свою чергу, психограма та професіограма необхідні на початкових етапах підготовки та професійної діяльності фахівців, а модель діяльності – на кінцевих етапах підготовки. Кваліфікаційна характеристика пов'язує між собою моделі професійної діяльності та підготовки фахівця. Саме тому вона є базовою моделлю, на основі якої повинні розроблятися як професіограма і модель діяльності, так і основні моделі підготовки фахівців [10].

Висновки. Розгляд теоретичного й практичного досвіду розробки моделей фахівців дає підстави констатувати, що модель випускника розуміється як науково обґрунтований, детально описаний еталон особистості майбутнього фахівця, отриманий у результаті підготовки у ВНЗ, в якому поєднуються його особистісні та професійні якості. Розробка моделей ведеться на основі кваліфікаційних вимог до випускників відповідного рівня, ступеня освіти, за напрямками підготовки й спеціальностями. Модель фахівця є систематизуючим фактором для визначення змісту й форм її реалізації у навчальному процесі ВНЗ.

Слід зазначити, що початок ХХІ століття ознаменувався новим напрямом модернізації вищої освіти, пов'язаним з використанням таких

характеристик, як компетентність, інтелектуальна ініціативність, креативність, самореалізація тощо.

Сучасні наукові публікації свідчать про тенденцію переходу від кваліфікаційної моделі фахівця – випускника ВНЗ, до компетентнісної моделі. Перехід до компетентнісної моделі визначається сьогодні зміною освітньої парадигми, що веде до необхідності ґрунтовного дослідження цієї проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сигов И.И. Проблемы разработки и конкретное содержание модели специалиста широкого профиля / И.И. Сигов. – Л., 1974. – 216 с.
2. Определение содержания и формирования учебных планов высших учебных заведений. – М., 1977. – 69 с.
3. Смирнова Е.Э. Пути формирования модели деятельности специалиста с высшим образованием. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1977. – 216 с.
4. Лебедев С.В. Прогнозирование в модели деятельности специалиста // О методологических и методических принципах построения модели специалиста высшей квалификации / С.В. Лебедев. – Томск, 1979. – С. 75 – 81.
5. Александрин Г.Н. Проблемы формирования модели личности специалиста / Г.Н. Александрин, Ф.В. Шарин. – М., 1984. – 168 с.
6. Смирнова Е.Э. Формирование модели деятельности специалиста с высшим образованием / Е.Э. Смирнова. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1984. – 198 с.
7. Талызина Н.Ф. Пути разработки профиля специалиста / Н.Ф. Талызина, Н.Г. Печенюк, Л.Б. Хохловский. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 176 с.
8. Столяренко А.М. Психология и педагогика / А.М. Столяренко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 423 с.
9. Педагогика профессионального образования / Под ред. В.А. Сластенина. – М. : Изд. центр «Академия», 2004. – 368 с.
10. Матушанский Г., Фролов А. Модели подготовки и профессиональной деятельности специалиста / Г. Матушанский, А. Фролов // Высшее образование в России. – 2003. – № 4. – С. 92 – 95.